

พญานาค เรื่องเล่า ความเชื่อและพิธีกรรมในจังหวัดชัยภูมิ
Naga: Narratives, Beliefs and Rituals in Chaiyaphum Province.

ประเสริฐศักดิ์ มีหมู่
Prasertsak Meemoo

คณะครุศาสตร์และการพัฒนามนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ
Faculty of Education and Human Development, Chaiyaphum Rajabhat University
Corresponding Author E-mail: Prasertsakmeemoo@gmail.com

Received 17/11/2025 | Revised 19/11/2025 | Accepted 19/11/2025

บทความวิจัย (Research Article)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ 2. เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ 3. วิเคราะห์การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและศิลปกรรมเกี่ยวกับคติพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ การวิจัยครั้งนี้ผ่านการวิเคราะห์เชิงคุณภาพด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงจากกลุ่มเป้าหมายจำนวน 12 คน แบ่งเป็น 4 กลุ่มหลัก ได้แก่ 1. เจ้าของหรือผู้ดูแลสถานที่ 2. ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม 3. ผู้จำหน่ายสินค้า 4. นักวิชาด้านวัฒนธรรม ผลการวิจัยพบว่า เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดชัยภูมิเป็นเรื่องเล่าทางพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูผสมผสานเรื่องเล่าท้องถิ่นและเรื่องเล่าสมัยใหม่ก่อให้เกิดความเชื่อเรื่องพญานาคซึ่งให้คุณและโทษก่อให้เกิดพิธีกรรมส่วนรวมและส่วนบุคคลโดยผลเชิงวิเคราะห์การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและศิลปกรรมส่งผลให้เกิดการสร้างภูมิทัศน์วัฒนธรรมใหม่

คำสำคัญ: พญานาค; เรื่องเล่า; ความเชื่อ; พิธีกรรม

Abstract

This research article aims 1.to study the narratives about Naga in Chaiyaphum Province. 2. to study the beliefs and rituals concerning the Naga in Chaiyaphum Province. 3.to analyze the cultural and artistic reproduction concerning the Naga concept in Chaiyaphum Province. This qualitative research was conducted through in-depth interviews with 12 target participants divided into four main groups: 1. Owners or caretakers of the sites; 2. Ritual participants; 3. Product vendors; and 4. Cultural scholars. The research findings indicated that: The narratives about the Naga in Chaiyaphum Province are a blend of Buddhist and Hindu stories, combined with local and modern narratives. This has resulted in a belief system where the Naga can bestow both blessings and curses, leading to both communal and individual rituals. The analysis of cultural and artistic reproduction reveals that this process has led to the creation of a new cultural landscape.

Keywords: Naga; Narratives; Beliefs; Rituals

บทนำ

ความเชื่อเกี่ยวกับงูเป็นความเชื่อสากลที่ปรากฏทั่วโลก โดยพบประติมากรรมสตรีถืองูสองมือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องงูของกรีกในวัฒนธรรมมิโนอัน (Minoan) ในเกาะครีต (Crete) ประเทศอินเดียพบความเชื่อเกี่ยวกับงูซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมซึ่งต่อมาเกิดความเชื่อเกี่ยวกับงูใหญ่หรือพญานาค (Naga) ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับศาสนาพราหมณ์ฮินดูซึ่งได้รับการนับถือให้เป็นเทพเจ้า เช่น พญานาคเศษหรืออนันตนาคราชซึ่งเป็นบัลลังก์ของพระวิษณุ อย่างไรก็ตามอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียส่งผลให้ประเทศไทยได้รับอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคผ่านแนวคิดแบบทวารวดี ทั้งนี้ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคในคติศาสนาพุทธอธิบายว่านาคเป็นสัตว์ที่มีฤทธิ์อำนาจอีกทั้งความเชื่อท้องถิ่นเกี่ยวกับพญานาคในตำนานอุรังคธาตุกล่าวถึงการสร้างแม่น้ำจากพญานาค โดยความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคสืบทอดในเรื่องราวพญาคันคากซึ่งเป็นเรื่องเล่าอธิบายที่มาของประเพณีบุญบั้งไฟ ความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคเป็นระบบความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งพบ เรื่องเล่า ความเชื่อ พิธีกรรมและประติมากรรมเกี่ยวกับพญานาคในสังคมไทยมาอย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน โดยณัฐอร นพเคราะห์, จันทิมา เขียวแก้ว และทิพย์พิรุณ พุ่มดวง (2566) กล่าวว่าความเชื่อเรื่องพญานาคอยู่คู่กับสังคมไทยมาช้านาน โดยเฉพาะชาวลุ่มน้ำโขงที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลัก และมีการนับถือพญานาคซึ่งเชื่อว่ามีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์สามารถดลบันดาลสิ่งต่าง ๆ ได้ เปรียบเสมือนการนับถือศาสนาท้องถิ่น⁴) อิทธิพลของความเชื่อเรื่องพญานาคนับเป็นตำนานที่ยิ่งใหญ่และทรงอิทธิพลต่อประเทศไทยสะท้อนความเชื่อผ่านงานศิลปะแขนงต่าง ๆ เช่น วรรณกรรมเรื่องอุรังคธาตุนิทานประเพณีและเทศกาล เช่น ประเพณีไหลเรือไฟ และวิถีชีวิต เช่น การไถนาจะไม่ไถไปในทิศทางที่เชื่อว่าพญานาคหันหัวไป

อย่างไรก็ดีเมื่อ กระแสละครนาศได้รับการเผยแพร่ก็สร้างปรากฏการณ์เรื่องพญานาค (Marketeer Team, 2561: ออนไลน์) จนเกิดเป็นกระแสอย่างมาก สอดรับกับมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2565 ประกาศให้“พญานาค”เป็น “เอกลักษณ์ประจำชาติ” อีกทั้งผลจากระแสความเชื่อเรื่องพญานาคก่อให้เกิดการท่องเที่ยวสายพญานาคซึ่งประกาศโดย กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรมใช้คติความเชื่อพญานาคนำมาเป็นอำนาจโน้มนำ (Soft Power) บูรณาการงานร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ ทั้งส่วนกลาง ภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น จัดงานเส้นทางความเชื่อความศรัทธาแห่งลุ่มแม่น้ำโขง (กรมประชาสัมพันธ์, 2566: ออนไลน์) สะท้อนความสำคัญของพื้นที่ที่มีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคนั้นเป็นพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนซึ่งเป็นพื้นที่ที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมสัมพันธ์กับแหล่งน้ำซึ่งเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของผู้คนแถบนั้น อย่างไรก็ตามการผลิตรายทางวัฒนธรรมของสื่อมวลชนเกี่ยวกับพญานาคเน้นเรื่องของการนำเสนอเกี่ยวกับปาฏิหาริย์เพื่อเชื่อมโยงพื้นที่ในเชิงเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยวซึ่งหลายชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสอดรับวัฒนธรรมประเพณีนิมมนำมาสู่การสร้างสถานที่ท่องเที่ยวเชิงความเชื่อพญานาค ในหลายพื้นที่ซึ่งนำเรื่องเล่ามาประกอบสร้างความเชื่อและพิธีกรรมจนนำมาสู่การสร้างศิลปกรรมพญานาคในหลากหลายลักษณะ

จังหวัดชัยภูมิมีผู้คนอาศัยในเขตจังหวัดชัยภูมิ-นับถือศาสนาพุทธซึ่งผสมผสานความเชื่อท้องถิ่นซึ่งปรากฏเรื่องเล่าเกี่ยวกับงูขวงหรือพญานาคซึ่งเป็นเรื่องเล่าท้องถิ่นเพื่อสร้างความหมายในการสร้างพระธาตุกุดจอก และวัดถาวรชัยศิริ อำเภอคอนสาร และประติมากรรมรูปปั้นพญานาคราชสีห์ตระกูลที่มีลวดลายและสีสันสวยงามเป็นเอกลักษณ์เป็นการนำเรื่องเล่าพญานาคทำให้พื้นที่กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อย่างไรก็ตาม

ตามแม้จะมีการนำเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคเพื่อประกอบสร้างความเชื่อนำไปสู่การเกิดพิธีกรรมรวมถึงศิลปกรรมในพื้นที่จังหวัดชัยภูมิแต่ข้อมูลดังกล่าวเน้นการอธิบายที่มาของพื้นที่ซึ่งขาดการศึกษาเรื่องเล่าพญานาค ความเชื่อและพิธีกรรมอีกทั้งการสร้างความหมายใหม่ของพื้นที่นั้นผู้วิจัยได้ตระหนักและเล็งเห็นความสำคัญต่อการศึกษาเรื่องเล่า ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดชัยภูมิซึ่งพบว่าเป็นเพียงข้อมูลที่เล่าอธิบายความเป็นมาของสถานที่เท่านั้นประกอบกับนำเรื่องเล่าประกอบการสร้างสถานที่เกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคซึ่งเกิดขึ้นใหม่หลายแห่งจึงนำมาสู่การวิจัยเรื่อง “พญานาค เรื่องเล่า ความเชื่อและพิธีกรรมในจังหวัดชัยภูมิ” โดยมุ่งศึกษา เรื่องเล่า ความเชื่อและพิธีกรรมวิเคราะห์การผลิตซ้ำและศิลปกรรมเกี่ยวกับคตินพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ

วัตถุประสงค์การวิจัย

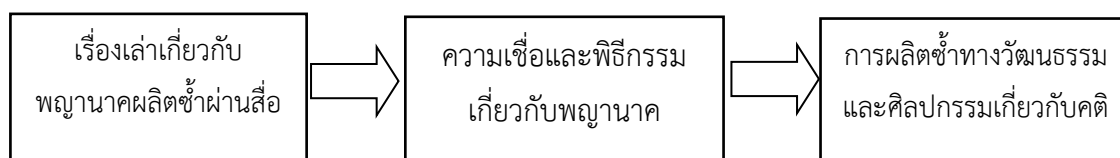
1. เพื่อศึกษาเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ
2. เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ
3. เพื่อวิเคราะห์การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและศิลปกรรมเกี่ยวกับคตินพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ

การทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาวิจัยพญานาค เรื่องเล่า ความเชื่อและพิธีกรรมในจังหวัดชัยภูมิโดยผู้วิจัยได้ศึกษาเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดชัยภูมิโดยรวบรวมและศึกษาผ่านแนวคิดการศึกษาเรื่องเล่า (Narrative) (สุภัทรา บุญปัญญาโรจน์, 2563) ซึ่งเรื่องเล่า (narrative) และการเล่าเรื่อง (narration) รูปแบบการใช้ถ้อยคำทุกประเภทเพื่อใช้ในการศึกษาที่มาของเรื่องเล่าและองค์ประกอบของเรื่องเล่าและแนวคิดความเชื่อ (บุญลือ วันทายนต์, 2555) เพื่อศึกษาลักษณะของความเชื่อ รูปแบบ องค์ประกอบของความเชื่อนั้นและพิธีกรรม (กาญจนา แก้วเทพ, 2560) ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงปฏิบัติการผ่านการสื่อสารระหว่างบุคคลกับสิ่งเหนือธรรมชาติใช้ในการวิเคราะห์ลักษณะของพิธีกรรมรวมถึงสัญลักษณ์ในพิธีกรรม อีกทั้งผลงานที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาสังเคราะห์ วิเคราะห์ แล้วบรรยายเชื่อมโยงความเชื่อและพิธีกรรมเรื่องพญานาคแนวคิดและทฤษฎีการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (วัชรภรณ์ ดิษฐ์บ้าน, 2558) นำมาใช้ในการอธิบายรูปแบบ สื่อและศิลปกรรมเกี่ยวกับพญานาคเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ

กรอบแนวคิดการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยศึกษาวิจัย “พญานาค เรื่องเล่า ความเชื่อและพิธีกรรมในจังหวัดชัยภูมิ” เขียนเป็นแผนภาพโดยมีรายละเอียดดังนี้

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการวิจัยดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) คัดเลือกด้วยวิธีเฉพาะเจาะจงมีเกณฑ์ในการคัดเลือก ได้แก่ 1) เจ้าของหรือผู้ดูแลสถานที่ซึ่งมีบทบาทในการดูแลพื้นที่ จำนวน 3 คน 2) ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคในพิธีบวงสรวงพญานาคพิลาหารและพิธีบูชาพญานาค จำนวน 5 คน 3) ผู้จำหน่ายสินค้า จำนวน 2 คน 4) นักวิชาด้านวัฒนธรรมระดับจังหวัดจำนวน 2 คน รวม 12 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept Interview) โดยมีกรอบตามประเด็นที่ทำการศึกษาซึ่งทำการสังเคราะห์จากกรอบแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) จากผู้คุณวุฒิ 3 ท่าน โดยกำหนดสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้ 1) ประเด็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาค จำนวน 4 ข้อ 2) ประเด็นความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาค จำนวน 4 ข้อ 3) ประเด็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและศิลปกรรมเกี่ยวกับพญานาค จำนวน 4 ข้อ จากนั้นมีเลือกผู้ให้ข้อมูลกลุ่มย่อยและทดลองใช้เครื่องมือและนำข้อมูลและข้อเสนอแนะมาปรับปรุงเพื่อใช้จริงในภาคสนาม

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล ตั้งแต่เดือนตุลาคม 2567 - ตุลาคม 2568 ซึ่งสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย 2 ครั้งด้วยวิธีการบันทึกเสียงและถอดความ รวมถึงการเก็บข้อมูลการสังเกตอย่างมีส่วนร่วมในพิธีบวงสรวงพญานาค พิลาหาร และสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วมในพิธีบูชาพญานาคในพื้นที่ความเชื่อด้านพญานาค รวมถึงการรวบรวมข้อมูลจาก 1) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) คือ เป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมาย 2) ข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) คือ เป็นข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมเอกสารต่าง ๆ (Document Research) อาทิ หนังสือ ตำรา เอกสารวิชาการ งานวิจัย และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

4. การวิเคราะห์ข้อมูลได้แก่ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้ศึกษาได้นำข้อมูลที่รวบรวมได้จากการสังเกตกับการสัมภาษณ์ดำเนินการจัดหมวดหมู่ประเด็นโดยตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า และบรรยายเชิงพรรณนาวิเคราะห์ข้อมูลตามความมุ่งหมายของการศึกษาและตามกรอบแนวคิด เพื่อทำให้สามารถเชื่อมโยงเนื้อหาที่รวบรวมประเด็นได้อย่างมีระบบ

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง เรื่องเล่า ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ มีผลการวิจัยดังนี้

1. เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ

ผลการศึกษาพบว่าเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคซึ่งพบที่จังหวัดชัยภูมิ ปรากฏเรื่องราวเกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธและพราหมณ์ฮินดูและความเชื่อท้องถิ่นซึ่งเป็นเรื่องเล่าในศาสนาและเล่าที่มาของสถานที่ซึ่งเกิดขึ้น ดังนี้

1.1 เรื่องเล่าพญานาคในวัฒนธรรมทวารวดี ศึกษาพบข้อมูลจากโบราณสถานในวัฒนธรรมทวารวดีจำนวน 2 แห่ง ได้แก่ 1. ใบเสมาที่บ้านกุดโง้ง ตำบลบึงคล้า อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ 2. ใบเสมาที่วัดคอนสวรรค์ เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคในชาดก คือเรื่องกัณฐกชาดก ตอนกัณฐกตั้งขึ้นมาบนบก พันกายขัดทับเศียรตนเอง ไม่เคลื่อนไหว เพื่อไม่ให้ผิดศีลปรากฏในเนื้อหาของพระไตรปิฎกพระไตรปิฎก เล่มที่ 28 ขุททกนิกาย ชาดกมหานิบาตชาดก เรื่องที่ 5 “กัณฐกชาดก” (พระไตรปิฎก เล่ม 28, ขุททกนิกาย ชาดก, กัณฐกชาดก)

1.2 เรื่องเล่าพญานาคในวัฒนธรรมขอม ศึกษาพบข้อมูลจากโบราณสถานในวัฒนธรรมขอมจำนวน 2 แห่ง ได้แก่ 1. ปราสาทภู ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งเป็นศาสนสถานประจำ

โรคยาศาลในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กำหนดอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 2. กู๋แดง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ เป็นศาสนสถานในวัฒนธรรมขอมกำหนดอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16 ซึ่งปรากฏเรื่องเล่าพญานาคในตอนบูรพาวดาร หรือการกวนเกษียรสมุทร เนื้อหาเป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ปุราณะ เมื่อครั้งพระวิษณุอวตารเป็นเต่าเกิดขึ้นเมื่อครั้งการกวนเกษียรสมุทรโดยมีพญานาควาสูกรีใช้ลำตัวพันรอบเขามันตระเพื่อให้เกิดดาวและอสุรีใช้เป็นเชือกในการชัก (ศานติ ภัคคีคำ, 2556)

1.3 เรื่องเล่าพญานาคในวัฒนธรรมล้านช้าง ศึกษาพบข้อมูลจากโบราณสถานในวัฒนธรรมล้านช้างจำนวน 4 แห่ง ได้แก่ 1. พระธาตุกุดจอก ตำบลบ้านยาง 2. พระธาตุขวงหวหรือธาตุท่าเลิง ตำบลบ้านยาง 3. พระธาตุหนองฮี้อัน ตำบลบ้านยาง ซึ่งตั้งอยู่ที่อำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ โดยเรื่องเล่าว่าพระธาตุกุดจอกสร้างทับพญานาคส่วนหัวนาค พระธาตุท่าเลิง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ธาตุขวงหว” เป็นโบราณสถานสำคัญของตำบลบ้านยาง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ ถูกสร้างขึ้นเพื่อครอบบริเวณที่เชื่อว่าเป็นที่อยู่ของพญานาคหรือขวงหว ส่วนกลางพญานาค (องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านยาง, ม.ป.ป.; กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, 2566) และพระธาตุหนองฮี้อันทับส่วนหางของพญานาค 4. ธาตุสามสวน อำเภอบ้านแท่น เป็นเรื่องเล่าขวงหวหรือพญานาคคู่ร้ายจึงต้องปราบด้วยการสร้างพระธาตุทับพญานาค

1.4 เรื่องเล่าพญานาคในพื้นที่วัดหรือสถานปฏิบัติธรรม ศึกษาพบข้อมูลจำนวน 8 แห่ง ได้แก่ 1. เรื่องเล่าพญานาคนิลภาพที่ศูนย์ปฏิบัติธรรมเทพสถิต ตำบลละตะแบก อำเภอเทพสถิต 2. เรื่องเล่าพญานาคเจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีพุมมาที่วัดภูแฝก ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง 3. เรื่องเล่าถ้ำพญานาคที่วัดภูพระ ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง 4. เรื่องเล่าพญานาคที่ถ้ำน้ำวัดถ้ำวัวแดง ตำบลถ้ำวัวแดง อำเภอหนองบัวแดง 5. เรื่องเล่าพญานาคสี่ตระกูลที่วัดถาวรชัยศิริ ตำบลห้วยยาง อำเภอกอนสาร 6. เรื่องเล่าพญานาคองค์ดำแสนศิริจันทรานาคราชที่วัดสมานมิตร ตำบลห้วยต้อน อำเภอเมือง 7. เรื่องเล่าพญานาคสี่ตระกูลที่วัดโนนศิลาทอง ตำบลบ้านเจียงอำเภอภักดีชุมพล 8. เรื่องเล่าพญานาคมูจลินทร์นาคราชวัดถ้ำแก้ว ตำบลแหลมทอง อำเภอภักดีชุมพล โดยเป็นเรื่องเล่าพญานาคเพื่ออธิบายความเป็นมาของสถานที่และเป็นเรื่องเล่าของพญานาคซึ่งเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ทางด้านจิตวิญญาณของผู้สร้างและผู้ได้สัมผัส โดยมีเรื่องเล่าของพญานาคซึ่งเป็นพญานาคท้องถิ่นและพญานาคที่เป็นความเชื่อร่วมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1.5 เรื่องเล่าพญานาคของสถานที่ส่วนบุคคลและหน่วยงานรัฐ ศึกษาพบข้อมูลจำนวน 3 แห่ง ได้แก่ 1. เรื่องเล่าพญานาคมูจลินทร์ที่เฮือนเจ้าย่า ตำบลในเมือง อำเภอเมือง 2. เรื่องเล่าดินแดนพญานาคที่เมืองพระศรีอารียเมตไตรรามศวร ตำบลห้วยยายจิว อำเภอเทพสถิต โดยเรื่องเล่าของพญานาคจากประสบการณ์ของผู้สร้าง 3. ผาหัวนาค สันพญานาค อุทยานแห่งชาติภูแล่นคา ตำบลท่าหินโงม อำเภอเมือง ได้ประกอบสร้างเรื่องเล่าพญานาคพัฒนาเป็นเส้นทางสันพญานาคโดยนำบริบททางวัฒนธรรมมาเชื่อมโยงเพื่อเป็นเส้นทางพื้นที่ท่องเที่ยว

สรุปการศึกษาเรื่องเล่าพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ พบว่า เรื่องเล่าพญานาคซึ่งปรากฏในโบราณสถานในวัฒนธรรมทวารวดีได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนาโดยเป็นเรื่องเล่าชาดก และเรื่องเล่าในวัฒนธรรมขอมเป็นเรื่องเล่าจากคัมภีร์ปุราณะ อีกทั้งเรื่องเล่าพญานาคในวัฒนธรรมล้านช้าง มีแนวทางตามลักษณะแบบเรื่อง (type) คือ แบบเรื่องพญานาคคู่ร้ายถูกปราบด้วยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้เรื่องเล่าพญานาคในจังหวัดชัยภูมียังเชื่อมโยงถึงในตำนานอุรังคธาตุและเรื่องเล่าพญานาคสี่ตระกูลโดยมีเรื่องเล่าพญานาคจากประสบการณ์ของบุคคลก่อให้เกิดการประกอบสร้างเรื่องเล่าในสถานที่ต่าง ๆ ทั้งนี้เรื่องเล่าพญานาคมีอาณาภาค(motifs)สำคัญคือเป็นสัตว์วิเศษมีอิทธิฤทธิ์สามารถดลบันดาลให้คุณและให้โทษได้

2. ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ

2.1 ความเชื่อเรื่องพญานาคให้โทษ

ผลการศึกษาประเด็นความเชื่อเรื่องพญานาคให้โทษ พบว่า เป็นความเชื่อที่พบทั้งในคัมภีร์พุทธศาสนาและตำนานท้องถิ่นลุ่มน้ำโขง โดยมองว่าพญานาคมีได้มีแต่คุณอย่างเดียวแต่อาจให้โทษได้ ความเชื่อนี้สะท้อนในการสร้างพระธาตุของชาวอำเภอเกษตรสมบูรณ์ซึ่งกล่าวถึงงูขวงหรือพญานาคออกมาอาละวาดทำร้ายชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนมากไม่กล้าออกไปทำเกษตรกรรมบริเวณนั้น ไม่มีใครที่จะปราบงูตัวใหญ่นี้ได้ต่อมามีคนสร้างองค์พระธาตุปิตุของงูใหญ่ไว้ความเชื่อเรื่องพญานาคให้โทษในท้องถิ่นจังหวัดชัยภูมิ แสดงให้เห็นถึง ความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ระหว่างมนุษย์-ธรรมชาติ-ความศักดิ์สิทธิ์ และบทบาททางสังคมของความเชื่อในการควบคุมพฤติกรรมของชุมชน ความเชื่อเรื่องพญานาคให้โทษจึงไม่ใช่เพียงเรื่องเหนือธรรมชาติ แต่มีความหมายทางวัฒนธรรมและนิเวศวิทยาที่สำคัญสำหรับชุมชนอีสาน

2.2 ความเชื่อที่ว่าพญานาคสร้างความอุดมสมบูรณ์

ผลการศึกษาประเด็นความเชื่อที่ว่าพญานาคสร้างความอุดมสมบูรณ์ พบว่า พญานาคเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่ปรากฏในคติความเชื่อของชาวชัยภูมิในเขตพื้นที่บ้านชัยภูมิ พญานาคถูกมองว่าเป็นผู้ครองและดูแลน้ำซึ่งพบข้อมูลในเรื่องเล่าตำนานอุรังคธาตุกล่าวถึงตำนานพญานาคขุดลำน้ำ เรื่องเล่าพญานาคที่ชัยภูมินาคยังเป็นผู้ ดลบันดาลให้มีน้ำกินน้ำใช้ เช่น พื้นที่ศูนย์ปฏิบัติธรรมเทพสถิตเดิมเป็นที่แห้งแล้งเพราะเป็นพื้นที่ที่มีหินจำนวนมากแต่เมื่อสร้างองค์พญานาคนิลาภจึงพบบาน้ำทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญของชีวิต การเกษตร และความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน ดังนั้น ความเชื่อเรื่องพญานาคให้ความอุดมสมบูรณ์ จึงมีบทบาทสำคัญทั้งใน พิธีกรรม วัฒนธรรม และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ของชุมชน

2.3 ความเชื่อว่านาคดลบันดาลให้ทรัพย์สิน

ผลการศึกษาประเด็นความเชื่อที่ว่าพญานาคดลบันดาลทรัพย์สิน พบว่า ความเชื่อดังกล่าวสะท้อนการผสมผสานความเชื่อของศาสนาพุทธถือว่านาคถือเป็น ผู้ปกป้องพระพุทธศาสนาและพระบรมสารีริกธาตุจนจึงถูกมองว่าเป็น สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ มีฤทธิ์ให้คุณหรือโทษ ทั้งนี้ในศาสนาพราหมณ์ฮินดูเชื่อกันว่าพญานาคเป็นสัตว์ครึ่งมนุษย์เป็นผู้พิทักษ์อัญมณีและทรัพย์สินมากมาย อาศัยอยู่ใต้น้ำรูปร่างงดงามแต่งกายที่ประดับด้วยอัญมณีหลากหลาย (Dallapiccola, 2002) สะท้อนความเชื่อเกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์และความมั่งคั่ง อย่างไรก็ตามคติเรื่องพญานาคดลบันดาลทรัพย์สินนั้นในพื้นที่ของจังหวัดชัยภูมินั้นหากสถานที่นั้นมีความเชื่อเรื่องพญานาคมักมีการประกอบพิธีกรรมเสี่ยงทายจัดรูปเป็นความเชื่อกระแสนิยมที่ได้มาจากการผลิตซ้ำในสื่อสารมวลชนและสื่อสังคมออนไลน์ที่สัมพันธ์กับการเสี่ยงโชคหรือการจำหน่ายสลากกินแบ่งรัฐบาล

2.4 พิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ

ผลการศึกษาประเด็นเรื่องพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ พบว่าพิธีกรรมส่วนรวม (Collective Rituals) เป็นกิจกรรมที่สมาชิกชุมชนร่วมกันประกอบเพื่อแสดงความเชื่อ ศรัทธา และสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม พิธีกรรมเหล่านี้มักเกิดขึ้นในช่วงเวลาสำคัญของปี ได้แก่ 1. พิธีบวงสรวงพญานาคนิลาภซึ่งเป็นพิธีใหญ่ เช่น การบรรจุหัวใจพญานาคที่ทำจากทองคำแท้ ซึ่งมีพระเกจิชื่อดัง คือ หลวงปู่ศุลา สิริจันทโท และผู้บริหารระดับสูงเข้าร่วมในพิธีในวันที่ 15 ธันวาคม 2567 2. พิธีกรรมส่วนบุคคล (Individual Rituals) เพื่อแสดงความศรัทธาต่อพญานาคโดยตรง โดยมักเกี่ยวข้องกับ ความโชคดี ความมั่งคั่ง ความอุดมสมบูรณ์ และการปกป้องตนเองจากภัยพิบัติ พิธีกรรมเหล่านี้สะท้อน ความสัมพันธ์เฉพาะตัว

ระหว่างมนุษย์กับนาค ได้แก่ การบูชาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์หรือองค์พญานาคส่วนบุคคล พิธีบวงสรวงหรือสักการะพญานาคส่วนบุคคล พิธีกรรมเชิงปฏิบัติและสมมติส่วนบุคคล ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่า มีพิธีที่ผสมผสานพิธีกรรมส่วนรวมและส่วนบุคคลคือการ ปลงพาช้าวถวายพญานาคที่ภูพระ โดยในช่วงเดือนสามจะจัดพิธีลำผีฟ้าถวายพระเจ้าองค์ต่อซึ่งในพื้นที่เดียวกันนั้นมีปากปล่องพญานาคซึ่งมีผู้เข้ามาประกอบพิธีกรรมดังกล่าวอีกด้วย

3. วิเคราะห์การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและศิลปกรรมเกี่ยวกับคติพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ

3.1 การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมแนวคิดเรื่องเล่าพญานาคในวัฒนธรรมสมัยนิยม

ผลการศึกษาประเด็นเรื่องการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมแนวคิดเรื่องเล่าพญานาคในวัฒนธรรมสมัยนิยม พบว่า พื้นที่จังหวัดชัยภูมิได้มีการผลิตซ้ำแนวคิดเรื่องพญานาคได้รับการผลิตซ้ำ (Cultural Reproduction) ผ่านสื่อสมัยใหม่ วรรณกรรม ภาพยนตร์ และเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งทำให้พญานาคกลายเป็น สัญลักษณ์วัฒนธรรมสมัยนิยม (Popular Culture) ที่เข้าถึงกลุ่มคนรุ่นใหม่ และสะท้อนการปรับตัวของวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เหมาะสมกับบริบทร่วมสมัยที่เข้าถึงกลุ่มคนรุ่นใหม่ ได้แก่ 1. ศูนย์ศึกษาปฏิบัติธรรมเทพสถิต พญานาคนิลกาฬได้สื่อสารความเชื่อผ่านช่องทางสื่อสังคมออนไลน์โดยมี อาจารย์โอเล่ ญาณสัมผัส เป็นบุคคลที่มีชื่อเสียงในวงการ สิ่งลี้ลับ จัดรายการ The Ghost Secret ไขความลับโลกวิญญาณ อีกทั้งใช้สัญลักษณ์พญานาคในการจัดกิจกรรมท่องเที่ยวและพิธีกรรมเพื่อดึงดูดผู้สนใจการท่องเที่ยวในเชิงวัฒนธรรม 2. วัดถาวรชัยศิริ อำเภอกอนสาร วัดถาวรชัยศิริได้รับการพัฒนาขึ้นอย่างโดดเด่นด้วยงานสถาปัตยกรรมและประติมากรรมที่อลังการในยุคปัจจุบัน โดยวิหารหลังใหญ่ที่เป็นเอกลักษณ์เป็นสไตล์ขอมสีอิฐแดง พร้อมองค์พระพุทธรูปขนาดใหญ่ประดิษฐานอยู่บนหลังคา ซึ่งถือเป็นลักษณะที่ไม่ธรรมดาในพื้นที่ภาคอีสาน มีการสร้าง “ศิลปะนาค 4 ตระกูล” ที่วัดแห่งนี้สะท้อนอิทธิพลของวัฒนธรรมสมัยนิยมที่ส่งต่อแนวคิดเรื่องพญานาคสี่ตระกูลซึ่งไม่ใช่ความเชื่อดั้งเดิมของพื้นที่จังหวัดชัยภูมิ 3. วัดสมานมิตร ตำบลห้วยต้อน อำเภอเมือง ได้มีการสร้างพญานาคองค์ดำแสนสิริจินทรานาคราชซึ่งเป็นพญานาคในตระกูลกัณหาโคตมะเป็นผลจากสื่อสังคมออนไลน์ 4. ผาห้วยนาค สันพญานาค อุทยานแห่งชาติภูแลนคา อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ อิทธิพลของสื่อทำให้ถ้ำนาคและถ้ำนาคีเกิดกระแสนักท่องเที่ยวอย่างมหาศาล ต่อมาอุทยานแห่งชาติภูแลนคาประกาศเส้นทางท่องเที่ยวจังหวัดชัยภูมิซึ่งมีผาห้วยนาคซึ่งมีลักษณะคล้ายพญานาคและเดินริมผาไปยังผากล้วยไม้ เรียกว่า เส้นทางเดินป่าสันพญานาค โดยใช้แนวคิดเรื่องพญานาคเป็นการนำบริบททางวัฒนธรรมอธิบายพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) ที่กำหนดโดยคนรุ่นใหม่

1.1 การผลิตซ้ำศิลปกรรมเกี่ยวกับคติพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ

ผลการศึกษาประเด็นเรื่องการผลิตซ้ำศิลปกรรมเกี่ยวกับพญานาค พบว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์สำคัญใน ความเชื่อพื้นบ้านและพุทธศาสนาในภาคอีสาน นอกจากปรากฏในพิธีกรรมและวรรณกรรมแล้ว เรื่องเล่าพญานาคยังถูกผลิตซ้ำผ่านงานศิลปกรรม ตั้งแต่ยุคโบราณจนถึงปัจจุบัน การผลิตซ้ำเหล่านี้สะท้อน การรักษาความเชื่อ การสื่อสารสัญลักษณ์ทางศาสนา และการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่น พบการผลิตซ้ำศิลปกรรมดังนี้ 1. ศิลปกรรมดั้งเดิม ได้แก่ วัดเก่าและโบราณสถาน เช่น ใบเสมา นาคประดับบันไดนาค วิหาร และเจดีย์ ซ่อฟ้า ใบระกาวัสดุหลัก: หิน อิฐ ปูนปั้น พบที่ ใบเสมาบ้านกุดโจ่งและบ้านคอนสวรรค์ พระธาตุกุดจอก 2. การผลิตซ้ำเชิงร่วมสมัย การสร้างศิลปกรรมกรรมนาคในวัดใหม่หรือศูนย์ปฏิบัติธรรม ใช้วัสดุทันสมัย เช่น คอนกรีตไฟเบอร์กลาส เหล็ก และเรซินลวดลายบางส่วนปรับให้ ทันสมัยหรือแฟนตาซี เพื่อตอบสนองผู้เข้าชมรุ่นใหม่ ได้แก่ ส่วนของวัดหรือสถานปฏิบัติธรรม ได้แก่ ศูนย์ศึกษาปฏิบัติ

ธรรมเทศาธิปไตย พุทธศาสนิกนิลาภ มีรูปปั้นขนาดใหญ่ วัดถ้ำเขาวงกตมีการปั้นรูปพุทธศาสนิกนิลาภขนาดใหญ่
ตระกูลในลักษณะครั้งคนครั้งนาคและวิหารแบบขอม วัดภูพานมีการสร้างพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาค
วัดสมานมิตรสร้างพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาค วัดพระธาตุชัยภูมิสร้างพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาค
ป่าโนนศิลาทอง สร้างพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาค วัดบ้านเป้าสร้างพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาค สถานที่
ส่วนบุคคล ได้แก่ เอื้อนเจ้าสร้างพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาค ดินแดนพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาคที่เมืองพระศรีอารียเมตไตรย
อำเภอเทพสถิตสร้างเมืองพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาค 3. การผลิตซ้ำในงานหัตถกรรมนอกเหนือจากงาน
ประติมากรรมแนวคิดเรื่องนาคถูกนำมาผลิตซ้ำผ่าน งานผ้าและเครื่องแต่งกายพื้นถิ่น ในพื้นที่จังหวัดชัยภูมิ
พบการนำแนวคิดเรื่องพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาคมาใช้ในการออกแบบลวดลายในผ้าขิดและผ้าไหมซึ่งถูกใช้ในชีวิตประจำวัน
และงานพิธีสำคัญ

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาค เรื่องเล่า ความเชื่อและพิธีกรรมในจังหวัดชัยภูมิ มีข้อค้นพบที่
นำเสนอการอภิปรายผล ดังนี้

1. เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาคในจังหวัดชัยภูมิ

เรื่องเล่าพื้นบ้านเกี่ยวกับพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาคในจังหวัดชัยภูมิ กล่าวคือ เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาคของ
จังหวัดชัยภูมิเป็นเรื่องเล่าซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาคซึ่งสัมพันธ์กับศาสนาพุทธโดยเฉพาะการพบเรื่องเล่า
ชาดกในใบเสมาสะท้อนให้เห็นถึงการเข้ามาของศาสนาพุทธนิกายเถรวาท ต่อมาเรื่องเล่ายังปรากฏใน
ศิลปกรรมระดับศาสนา-สถานที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาคในวัฒนธรรมขอมซึ่งเป็นเรื่องเล่า
กรรมเวทในคัมภีร์ปุราณะนั้นแสดงให้เห็นว่าผู้คนในแถบนี้ในอดีตได้รับอิทธิพลความเชื่อมาจากศาสนา
พราหมณ์ฮินดูโดยเฉพาะการนับถือพระวิษณุภายใต้การพบเรื่องเล่าดังกล่าว อย่างไรก็ตามพัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ก็สามารถสะท้อนผ่านศิลปกรรมโดยเรื่องเล่านี้เป็นมรดกความทรงจำทางสังคมที่ได้รับการ
ถ่ายทอดโดยกลุ่มชนเมื่อกลุ่มชาติพันธุ์ไทลาวเข้ามาพื้นที่นี้ในราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 ได้นำวัฒนธรรม
และภาษามาด้วยจึงปรากฏการสร้างพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาคในเขตอำเภอเกษตรสมบูรณ์ ภูเขียว พระธาตุสี่หลัง
ได้แก่ พระธาตุภูเพ็ก พระธาตุท่าเลิงหรือภูซาง พระธาตุหนองฮี และพระธาตุสามสวน ปรากฏเรื่องราว
เป็นเรื่องเล่าที่มาของการสร้างสถานที่ซึ่งเล่าว่าพระพุทธรูปครั้งคนครั้งนาคทำลายคนจึงต้องสร้างพระพุทธรูปครั้ง
คนครั้งนาคไว้ ลักษณะการเล่าเรื่องดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติซึ่งสถานที่
ดังกล่าวล้วนอยู่ริมน้ำย่อมมีสัตว์ให้โทษและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติคือผีหรือสัตว์พิเศษ ทั้งนี้แนวคิดยัง
กล่าวยังเป็นการแสดงให้เห็นถึงร่องรอยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและศาสนาพุทธกล่าวคือ เดิมผู้คน
นับถือผี ปีศาจ สัตว์ที่มีอิทธิฤทธิ์ต่อมาเมื่อศาสนาพุทธเข้ามาจึงมีการปะทะความเชื่อเข้ามาสู่พื้นที่ใหม่ในเชิง
ศาสนา สอดคล้องกับ ปฐม หงส์สุวรรณ (2556) ที่กล่าวว่า ร่องรอยของความคิดเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในความ
เชื่อเดิมได้ถูกปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับแนวคิดทางพุทธศาสนาซึ่งพื้นที่เดิมถูกสร้างหรือนำเสนอขึ้นมา
ใหม่(re-construction) โดยการอยู่ภายใต้ส่วนประกอบของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในโลกพุทธศาสนา ต่อมาเรื่อง
เล่าได้ประกอบสร้างผ่านความคิดของกลุ่มชนซึ่งต่อมาได้เป็นที่มาของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือโลกซึ่งพระพุทธรูปครั้ง
คนครั้งนาคมีลักษณะเหมือนงูอาศัยอยู่ใต้น้ำ ถ้า ที่มีด ดังนั้นสันฐานของภูมิประเทศที่สูงและยืนยาวคล้ายกับงู เป็น
แหล่งน้ำ ก็ได้รับการอธิบายด้วยเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ (sacred narrative) อันเป็นที่อยู่พระพุทธรูป ครั้ง
คนครั้งนาคที่ภูพระ ถ้ำน้ำที่วัดถ้ำวัวแดง ถ้ำแก้วที่วัดถ้ำแก้ว สันพระพุทธรูป ฝาหวนนาค อย่างไรก็ตามลักษณะ
ดังกล่าวเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรม(cultural landscape) สอดคล้องกับศรีศักร วัลลิโภดม (2560) ที่กล่าวว่า

ภูมิวัฒนธรรมเป็นภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองของผู้คนในท้องถิ่นจนเป็นที่รู้จักและมีการกำหนดชื่อร่วมกันในลักษณะแผนที่สื่อสารและมักสร้างตำนานเพื่ออธิบายความสำคัญทางประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตามเรื่องเล่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมนั้นหมายถึงว่าพลวัตรของเรื่องเล่าเกี่ยวกับพยานาคในจังหวัดชัยภูมิก็มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและได้รับการสร้างเรื่องเล่า เห็นได้จากได้มีเรื่องเล่าพยานาคที่น่าเรื่องพยานาคสี่ตระกูลมาประกอบสร้างความคิดในพื้นที่ใหม่ สะท้อนให้เห็นจากการสร้างรูปเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าปทุมมาซึ่งเป็นนาคประจักษ์คำชะโนด รูปปั้นพยานาคสี่ตระกูลที่วัดถาวรชัยศิริ พยานาคองค์ดำแสนศรีรัตนาราชที่วัดสมานมิตร พยานิลภาพที่เทพสถิต เป็นกระบวนการสร้างความหมายใหม่จากเรื่องเล่าที่ตอบสนองความต้องการใหม่โดยที่กระบวนการสำคัญคือการนำคติความเชื่อของพยานาคในพื้นที่อื่นมาอธิบายต้นกำเนิดที่มาของการสร้างพื้นที่โดยเฉพาะการท่องเที่ยว สอดคล้องกับ สุภัทรา บุญปัญญาโรจน์(2563) กล่าวว่า การนำข้อมูลคติชนประเภทภาษามาเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวมักถูกดัดแปลงเพื่อใช้เป็นเนื้อเรื่องในการสื่อความหมายเพื่อสร้างบรรยากาศให้เหมาะสมกับผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวประเภทต่าง ๆ จนกลายเป็นระบบพื้นที่ที่สะท้อนวัฒนธรรมสมัยนิยมผ่านเรื่องเล่าที่ส่งผลต่อความเชื่อ ประวัติศาสตร์ และวิถีชีวิตของชุมชน

2. เพื่อศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพยานาคในจังหวัดชัยภูมิ

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพยานาคในจังหวัดชัยภูมิ กล่าวคือ ความเชื่อเกี่ยวกับพยานาคในจังหวัดชัยภูมิสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ คนกับคน คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งแสดงออกมาในรูปแบบของเรื่องเล่าและพิธีกรรม อีกทั้งความเชื่อเรื่องพยานาคในจังหวัดชัยภูมิแสดงให้เห็นถึงร่องรอยของการนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติผสมผสานกับศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ฮินดู โดยความเชื่อเรื่องสัตว์ศักดิ์สิทธิ์มีคุณมีโทษเป็นความเชื่อสากลที่เจอในหลากหลายวัฒนธรรม โดยการพบความเชื่อเรื่องพยานาคให้โทษนั้นยังสะท้อนการยำเกรงต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ด้วยความเชื่อเหล่านี้ทำให้สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ยังสามารถให้คุณแก่คนที่เคารพนับถือโดยจะเห็นได้จากความเชื่อเกี่ยวกับนาคสร้างความอุดมสมบูรณ์ซึ่งเชื่อว่าแหล่งที่อยู่ของนาคนั้นอยู่ใต้น้ำ ถ้า มีอิทธิฤทธิ์ นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องนาคให้ทรัพย์สินเงินทองเป็นความเชื่อที่มามีอิทธิพลมากในปัจจุบันจะเห็นได้จากสถานที่สร้างพยานาคองค์ใหญ่เช่นพยานาคนิลภาพศูนย์ปฏิบัติธรรมเทพสถิต พยานาคสี่ตระกูลที่วัดถาวรชัยศิริ อำเภอคอนสาร มีสถานที่กราบไหว้และเสี่ยงโชคอยู่เสมอ ดังนั้นความเชื่อเกี่ยวกับพยานาคให้ทรัพย์สินควรถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมกระแสนิยม (popular culture) ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ส่งผลมาจากการสื่อสารมวลชนผ่านละคร ภาพยนตร์และสื่อสังคมออนไลน์ทำให้เกิดการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจนทำให้ความเชื่อเรื่องพยานาคแพร่กระจายไปทั่วจังหวัดชัยภูมิ ความเชื่อดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของ บุญลือ วันทายนต์ (2555) กล่าวว่า ความเชื่อเป็นปรากฏการณ์ทางจิตประเภทหนึ่งซึ่งมีปรากฏแก่ทุกคนในสังคม ทางจิตวิทยาถือว่าความเชื่อเป็นทัศนคติประเภทหนึ่ง อันเป็นการแสดงออกถึงความพร้อมของจิตใจ และประสาทที่เกิดจากประสบการณ์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อบุคคลในการสนองตอบต่อสิ่งต่าง ๆ หรือสภาพต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ ทัศนคติจัดเป็นหน่วยภาวะทางจิตหน่วยหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นพฤติกรรมประเภทหนึ่ง และในกรณีที่ไม่มียุติพลจากทัศนคติอื่น ๆ ประกอบกับบุคคลนั้นอยู่ในเหตุการณ์ที่สอดคล้องกับทัศนคตินั้นแล้ว ก็จะสามารถคาดพฤติกรรมได้ เพราะพฤติกรรมเป็นผลโดยตรงจากทัศนคตินั้น ดังนั้นภาพรวมของความเชื่อจึงเป็นลักษณะสำคัญที่สะท้อนสังคม ทั้งนี้รูปธรรมของความเชื่อคือพิธีกรรมยังสะท้อนภาพการนับถือพยานาคเป็นอย่างมากจนก่อเกิดพื้นที่ในเชิงพิธีกรรมขึ้นทั่วจังหวัดชัยภูมิ โดยเฉพาะพยานาคนิลภาพซึ่งได้สื่อสังคมออนไลน์รวมถึงผู้มีอิทธิพลทางความคิดหรือ influencer ชี้นำผลิตซ้ำเนื้อหาทำให้ความเชื่อ

เหล่านั้ก่อนเกิดพิธีกรรมทำให้ผู้คนเข้ามาอย่างมากมาย ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมที่ทางส่วนกลางหรือวัด
ดำเนินการ หรือพิธีกรรมที่ประชาชนต่างเข้ามาประกอบพิธีล้วนแต่สร้างเม็ดเงินมหาศาล สอดคล้องกับ
กาญจนา แก้วเทพ (2560) ที่กล่าวว่า พิธีกรรมเป็นภาษาที่สร้างสรรค์ได้ซึ่งเป็นคุณลักษณะในรูปแบบการ
สื่อสารที่แนวหนึ่งนั้นจะมีมิติความเข้มงวด มีกฎกติกาบังคับไว้ชัดเจนแต่ก็เป็นพื้นที่ที่สร้างสรรค์และ
ออกแบบท่วงท่าลีลาใหม่ ๆ ตลอดเวลา โดยเป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบการปฏิบัติแต่เนื้อหา ยังคงแสดงให้เห็น
ถึงความเชื่อของสิ่งนั้น ๆ ถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคปรากฏพิธีกรรมใหม่ เช่น บวงสรวงพญานาค
สมโภชพญานาค บรรจุดวงใจพญานาค การสักการะพญานาค มีรูปแบบปรับเปลี่ยนไปตามเจตนาของ
ผู้สร้าง อย่างไรก็ตามรูปแบบพิธีกรรมแบบดั้งเดิมยังปรากฏในความเชื่อพิธีกรรมในท้องถิ่นเช่น กลุ่มลุ่มฟ้าที่ภู
พระซึ่งมีความเชื่อผสมผสานผีฟ้ากับพญานาคด้วย อย่างไรก็ตามพิธีกรรมเกี่ยวกับพญานาคยังปรากฏในทุก
พื้นที่ที่มีรูปปั้นพญานาคมากน้อยขึ้นอยู่กับกระแสนิยม

3. ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและศิลปกรรมเกี่ยวกับคตินพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ

ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและศิลปกรรมเกี่ยวกับคตินพญานาคในจังหวัดชัยภูมิ กล่าวคือ การผลิตซ้ำ
เป็นสิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการกระทำซ้ำอิงกับแนวคิดกับการผลิตซ้ำเพื่อการบริโภค โดยกระบวนการ
ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับพญานาคในจังหวัดชัยภูมินั้นได้มีกระบวนการผลิตซ้ำในเรื่องของเรื่องเล่า
พญานาคผ่านแนวคิดสำคัญก็คือการใช้สื่อสังคมออนไลน์ดังจะเห็นได้จากการนำแนวคิดเรื่องพญานาคมา
จากพื้นที่อื่นซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมสมัยนิยมและการใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการผลิตโดยการผลิต
เริ่มต้นจากกระบวนการทางความคิดของผู้สร้างถือว่าเป็นผู้ผลิต นำมาสู่การปฏิบัติซึ่งถือเป็นกรรมวิธีการ
ผลิตซ้ำเรื่องเล่าผ่านโซเชียลมีเดียซึ่งเห็นได้จากสื่อที่เล่าเรื่องพญานาคนิลภาพ พญานาค 4 ตระกูล รวมไปถึง
ถึงกระแสการท่องเที่ยวด้วยการนำแนวคิดพญานาคเชื่อมโยงกับแหล่งธรรมชาติที่สันพญานาคอุทยาน
แห่งชาติภูแล่นคาอำเภอมืองจังหวัดชัยภูมิ แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับ วัชรภรณ์ ดิษฐ์ปาน (2558) ที่
กล่าวว่าการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเป็นการหยิบยกเอาวัฒนธรรมบางอย่างขึ้นมาให้ความหมายและให้คุณค่า
ผ่านวิธีการปฏิบัติใหม่ ๆ หรือกิจกรรมวัฒนธรรมใหม่อันทำให้วัฒนธรรมนั้นได้รับการเน้นย้ำหรือโดดเด่นมี
ชีวิตขึ้นมาในพื้นที่ใหม่หรือบริบทที่ไม่เคยมีมาก่อน การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงก่อให้เกิดการนำวัฒนธรรม
มาผลิตใหม่ในวัตถุประสงค์ใหม่ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ดังเช่นการนำแนวคิดเรื่องพญานาคมาใช้ใน
พื้นที่จังหวัดชัยภูมิซึ่งไม่มีแนวคิดเรื่องพญานาค 4 ตระกูลหรือพญานาคนิลการองค์ดำเนินสัทิจิณฑรา
นาคราชมาก่อน กระบวนการดังกล่าวไม่เพียงแต่เป็นแนวคิดแต่ยังเป็นปฏิบัติการในเรื่องพิธีกรรมรวมถึง
ศิลปกรรมในคตินพญานาคของจังหวัดชัยภูมิด้วยซึ่งลักษณะของประติมากรรมของคตินพญานาคในจังหวัด
ชัยภูมิดั้งเดิมมีการใช้วัสดุที่เป็นหินเป็นอิฐเป็นปูนปั้นในโบราณสถานใบเสมาหรือโบราณสถานในวัฒนธรรม
ขอมโบราณ อย่างไรก็ตามการเข้ามาของยุคสมัยใหม่ทำให้การผลิตซ้ำด้านศิลปกรรมในคตินพญานาคมีการใช้
วัสดุสมัยใหม่เพื่อตอบสนองและมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบให้ทันสมัยแพนตาซีมากขึ้นตอบสนองผู้ชมรวมไป
ถึงนักท่องเที่ยวให้เข้ามามีประสบการณ์ผ่านพื้นที่จังหวัดชัยภูมิการปรับเปลี่ยนแนวคิดเรื่องพญานาคด้วย
การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมนั้นสอดคล้องกับ ชำนาญ เกิดข้อ และคณะ (2566) ที่กล่าวว่าพญานาค เป็นสัตว์
กึ่งเทพเป็นเครื่องหมายของความอุดมสมบูรณ์และเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาซึ่งพญานาคมีคุณูปการที่มี
ต่อสังคมไทย ด้านประเพณี เช่นประเพณีที่เกี่ยวกับบั้งไฟ พญานาค ด้านนาฏกรรม เช่น นาฏกรรมงาน
แสดงแสงสีเสียงเปิดตำนานบั้งไฟพญานาคจังหวัดหนองคาย นาฏกรรมพุทธบูชาลีลานคราขจังหวัด
หนองคาย ด้านการท่องเที่ยว เช่น แหล่งท่องเที่ยวป่าคำชะโนดจังหวัดอุดรธานี งานประเพณีบั้งไฟ
พญานาค 15 คำเดือน 11 จังหวัดหนองคาย แลนด์มาร์คพญาศรีสัตตนาคราชจังหวัดนครพนม ซึ่งในด้าน

เศรษฐกิจ เช่น สินค้าทางรูปพยานาคจังหวัดอุดรธานี การสื่อสารการตลาดด้วยการเล่าเรื่องพยานาคและมณีนาคของกรุงเทพฯอีกทั้ง ด้านศิลปกรรม เช่น ผลิตภัณฑ์ผ้าทอมือสวดลายพยานาคจังหวัดอุดรธานี ศิลปกรรมรูป พยานาคล้อมรอบกำแพงวัดหรืออุโบสถในสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา และ ศิลปะการทอผ้าสัญลักษณ์นาคของชาวไทยล้านนาและอีสานซึ่งในจังหวัดชัยภูมิการประกอบสร้างพื้นที่จากเรื่องเล่า ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพยานาคสร้างพลวัตด้านเศรษฐกิจและเกิดการสร้างความหมายของพื้นที่ใหม่ในเชิงความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพยานาค

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “พยานาค เรื่องเล่า ความเชื่อและพิธีกรรมในจังหวัดชัยภูมิ” ผู้เขียนมีข้อค้นพบหรือองค์ความรู้ใหม่ที่ควรนำเสนอในประเด็นดังนี้ เรื่องเล่าเป็นการใช้ถ้อยคำสำคัญเพื่อเป็นเครื่องมือในการสื่อสารและสร้างความหมายของสถานที่อันเป็นความทรงจำร่วมทางสังคมในการศึกษาพลวัตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยเรื่องเล่ามีส่วนในการอธิบายความเชื่อซึ่งแสดงโลกทัศน์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอีกทั้งสิ่งเหนือธรรมชาติโดยมีพิธีกรรมเป็นแนวปฏิบัติที่ประกอบสร้างให้เรื่องเล่าและความเชื่อมีพลังในการขับเคลื่อนชีวิตและสร้างภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจอีกทั้งการผลิตซ้ำเป็นกลไกนำไปสู่วัฒนธรรมประชาานิยมและการท่องเที่ยว

บทสรุป

จากการศึกษาเรื่องเล่าเกี่ยวกับพยานาคในจังหวัดชัยภูมิที่ปรากฏแสดงถึงการเข้ามาของเรื่องเล่าพยานาคในฐานะชาตคทางพระพุทธศาสนาซึ่งต่อมาวัฒนธรรมขอมนำระบบคิดเกี่ยวกับเรื่องเล่าคัมภีร์ปุราณะเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของความหมายในทางศาสนาผ่านศิลปกรรมบนทับหลัง โดยเมื่อกลุ่มวัฒนธรรมลาวเข้ามาสู่พื้นที่ได้นำความเชื่อเรื่องงูขวงหรือพยานาคประกอบสร้างความหมายให้พระธาตุแสดงให้เห็นถึงเรื่องเล่าเป็นมรดกทางความทรงจำร่วมทางสังคมแสดงให้เห็นการปะทะแนวคิดระหว่างศาสนาพุทธและความเชื่อเรื่องสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้ในปัจจุบันเรื่องเล่าพยานาคได้รับการขับเคลื่อนผ่านวัฒนธรรมประชาานิยมส่งผลให้เกิดแนวคิดการผลิตซ้ำจากสื่อสารมวลชนจนเกิดเป็นการประกอบสร้างความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่จังหวัดชัยภูมิซึ่งสะท้อนพลวัตทางวัฒนธรรมของเรื่องเล่าและความเชื่อเกี่ยวกับพยานาค

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. รวบรวมเรื่องเล่าพยานาคจังหวัดชัยภูมิเปรียบเทียบกับความเชื่อพยานาคพื้นที่อื่น
2. ศึกษาพิธีกรรมผ่านการมีส่วนร่วมของชุมชน
3. สร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นผ่านการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมเพื่อสื่อสารไปให้กลุ่มเป้าหมายอื่น

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. สร้าง “เส้นทางความเชื่อพยานาคเพื่อเพิ่มมูลค่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและเสนอว่าการออกแบบเส้นทางควรเคารพระบบความเชื่อท้องถิ่น ไม่ทำให้ความศักดิ์สิทธิ์ถูกลดทอนเหลือเพียงสินค้า

2. นำองค์ความรู้เรื่องพยานาค รูปแบบลวดลายพิธีกรรม หรือสัญลักษณ์ท้องถิ่น มาสร้างเอกลักษณ์ผลิตภัณฑ์ เช่น ผ้า ลายจก งานหัตถกรรม ของที่ระลึก

3. ศึกษาการต่อรองและช่วงชิงความหมายเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมพญานาคของชาวบ้านและหน่วยงานภาครัฐในจังหวัดชัยภูมิ

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2560). *เครื่องมือทำงานวัฒนธรรมชุมชนและสื่อพิธีกรรมศึกษา*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. (2566). *พระธาตุท่าเลิง (ธาตุขง)*. ฐานข้อมูล Cultural Map Thailand. สืบค้นเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2566. จาก <https://dp.culturalmapthailand.info>.
- ชำนาญ เกิดช่อ, ฐิติพร สะสม, พระมหาศุภวัฒน์ บุญทอง, กฤติยา ถ้ำทอง, และ พระมหาณอม ฐานวโร. (2566). *พญานาค: ความเป็นมา ความเชื่อ และคุณูปการต่อสังคมไทย*. วารสารมจรพุทธศาสตร์ปริทรรศน์, 1(7).
- ณัฐอร นพเคราะห์, จันทิมา เขียวแก้วและทิพย์พิรุณ พุ่มดวง. (2566). *ความเชื่อเรื่องพญานาคในบริบทสังคมไทย*. วารสารสังคมศาสตร์และวัฒนธรรม, 7 (6).
- กรมประชาสัมพันธ์. (2566). *เปิดเส้นทางท่องเที่ยวเกี่ยวกับความเชื่อ “พญานาค” แห่งลุ่มแม่น้ำโขง 5 จังหวัดภาคอีสาน*. สืบค้นเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2568. จาก <https://www.prd.go.th/th/content/category/detail/id/9/iid/198437>.
- บุญลือ วันทายนต์. (2555). *สังคมวิทยาศาสตร์*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ปฐม หงส์สุวรรณ. (2556). *นานมาแล้ว มีเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ชีวิต*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎก เล่มที่ 28: ขุททกนิกาย ชาดก มหานิบาต ฎริทตชาดก*. กรุงเทพฯ: ผู้พิมพ์.
- วัชรภรณ์ ดิษฐ์ปาน. (2558). *การสืบทอดและการผลิตซ้ำประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุตในสังคมไทยปัจจุบัน*. ประเพณีสร้างสรรค์ในสังคมไทยร่วมสมัย. ศิราพร ณ ถลาง บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- ศานติ รักดีคำ. (2556). *นาคบัลลังก์พระนารายณ์ผู้พิทักษ์พระศาสนา*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2560). *สร้างบ้านแปงเมือง*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุภัทรา บุญปัญญาโรจน์. (2563). *คติชนกับการท่องเที่ยว*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- Marketeer Team. (2561). *ถอดรหัสแผ่นฟิล์ม “นาคี 2” ทำไม 10 วัน = 450 ล้านบาท*. สืบค้นเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2568. จาก <https://marketeeronline.co/archives/79419>.
- Dallapiccola, A. L. (2002). *Dictionary of Hindu Lore and Legend*. London: Thames & Hudson.